

TEZĂ DE DOCTORAT

TABLOURI ISTORICE ȘI CONSTRUCȚII DE IDENTITATE ÎN LITERATURA DE EXPRESIE GERMANĂ DIN ROMÂNIA, CU EXEMPLIFICĂRI DIN OPERELE LITERARE ALE HERTEI MÜLLER ȘI JOACHIM WITTSTOCK

- REZUMAT -

Preocuparea științifică în domeniul cercetării literaturii de expresie germană din România reprezintă astăzi un punct central pentru mulți filologi. Aceștia abordează adesea subiectele de interes de o manieră transdisciplinară, deoarece noua paradigmă științifică depășește limitele unei analize imanente operelor literare. Lucrarea de față se dorește a fi o contribuție în domeniul cercetării literaturii de expresie germană din România din perspectiva științelor culturale. Analiza reprezintă un aport la cunoașterea literaturii germane din țara noastră din perspectiva sociologiei literaturii.

Intenția acestui demers constă în stabilirea rolului social al literaturii menționate cât și a sublinierii aspectelor referitoare la ilustrarea istoriei în beletristică. Mai mult decât atât, am încercat să identificăm, în ce măsură literatura minorității germane din România a contribuit la preservarea structurilor identitare ale acestui grup etnic, prin reprezentări autentice ale identității în cadrul acestui mod de expresie culturală.

Întrucât nu poate avea pretenții de exhaustivitate, cercetarea s-a rezumat la analizarea unor opere a doi scriitori reprezentativi pentru literatura de expresie germană din România de după 1945: Herta Müller și Joachim Wittstock.

Prin urmare, operele literare selectate reprezintă mai degrabă studii de caz, deoarece cadrul teoretic aplicat în lucrarea de față, poate fi utilizat și în alte

context. Depășind dimensiunea unei analize stricte a conținutului tematic, s-a încercat evidențierea unor aspecte legate de conceperea și receptarea operelor selectate.

Contextul istoric, scrierea cu tentă autobiografică sau referințele în domeniul tematic al operelor analizate, sunt doar câteva dintre aspectele relevante pentru acest demers științific.

Motivația în acest sens s-a concretizat dintr-o curiozitate didactică. Predând materia “Istoria și tradițiile minorității germane din România” am constatat lipsa unei sublinieri a contribuției literaturii în cadrul definirii culturii germanilor din România. Accentul fiind pus pe obiceiuri, tradiții, sărbători și muzică și mai puțin pe dimensiunea literară a culturii acestui grup etnic. Ca istoric am fost interes să constat măsura în care aceste opere literare pot fi utilizate drept surse istorice și prin urmare a luat naștere acest proiect de cercetare.

Teza de față se compune din două părți distincte. Primul segment este dedicat cadrului teoretic, care a fost selectat și adaptat cerințelor prezentei analize, cu scopul de a facilita obținerea unor rezultate plauzibile pentru demersul nostru. Prin urmare au fost analizate mai multe variante ale teoriilor culturale, căci interesul central al demersului este localizarea literaturii în cadrul culturii societății românești.

Primul capitol se ocupă de stabilirea domeniului de cercetare, al stadiului cercetării, precum și de definirea termenilor de bază ai analizei și de conturarea cadrului teoretic în vederea sublinierii aspectelor relevante pentru acest demers, adică a reprezentării istoriei și a structurilor de identitate în beletristică. Datorită vastității domeniului vizat de analiza de față, au fost necesare anumite limitări, și prin urmare a fost selectată doar o parte a operei celor doi autori menționați.

După o atentă trecere în revistă a cadrelor teoretice care ar fi fost relevante pentru acest demers, am optat pentru teoria acțiunilor concretizată prin schema AGIL a sociologului american Talcott Parsons. Aceasta constă într-o delimitare categorială a acțiunilor subiecților sociali și prin urmare se poate sublinia și funcția diferitelor fapte ilustrate în operele literare vizate.

În acest sens trebuie menționat faptul că analiza operelor celor doi scriitori s-a dovedit a fi una exemplară, cadrul teoretic adoptat putând fi aplicat și altor opere a unor scriitori germani din România, care își elaborează scrierile în jurul unor teme cu rezonanță istorică și/sau identitară.

Modalitățile de ilustrare a tablourilor istorice în beletristică, dar și limitările constatate reprezintă obiectul de interes în cel de-al doilea capitol. Confruntarea ideologică între istorici și scriitori este încă actuală și doar în câteva cazuri excepționale se poate vorbi de un consens în ceea ce privește legitimitatea celor doua părți de a reconstitui trecutul prin scriitură.

Cele două posibilități principale de a ilustra istoria în literatura artistică constau fie în preluarea informațiilor din surse documentare, fie prin introducerea de către autor unor elemente autobiografice în conținutul propriei opere. Însă și în cazul unei construcții literare a istoriei există limitări datorate tipicului scrierii artistice. Riscul de a prezenta un eveniment din trecut de o manieră mono-perspectivă este mare, cu atât mai mult, cu cât mărturiile orale sau scrise provin de la oameni care au trăit nemijlocit experiența unui război sau a amenințărilor dictaturii comuniste și nu au putut să se debaraseze de subiectivismul intrinsec.

Totuși, ilustrarea tablourilor istorice în beletristică, analizate cu atenție, reprezintă un mod eficient de a percepe istoria individuală, întrucât acest gen de literatură prezintă destine singulare și nu o istorie la nivel macrodimensional.

Al doilea capitol este încheiat de câteva considerații metodice referitoare la analiza tablourilor istorice în literatura de expresie germană și de sublinierea caracteristicilor acestei literaturi.

Următorul capitol cuprinde al doilea aspect ce este supus analizei de față, și anume construcțiile identitare conturate în literatura artistică de expresie germană din România. Pentru început sunt prezentate pe scurt relația scriitură-identitate de-a lungul evoluției omului în timp și modul în care literatura a contribuit la consolidarea imaginilor identitare în conștiința colectivă a grupurilor umane. Mai apoi este subliniată importanța identității ilustrate în beletristică în vederea constituirii unor imagini identitare în realitatea cotidiană.

În a doua parte a capitolului 3 sunt prezentate pe scurt câteva aspecte ce țin de trecutul minorității germane din România. O schiță istorică cu principalele evenimente care au contribuit la constituirea identității germanilor din România de la începuturi, trecând prin cel de-al doilea război mondial și epoca comunistă și concluzionând cu epoca de după 1990 și concomitent cu marele exod al acestei populații este elaborată în vederea înțelegerii unor detalii legate de evoluția sentimentului de identitate al germanilor. Modul în care literatura de expresie germană a contribuit la menținerea structurii identitare a acestui grup etnic este descris în finalul acestui capitol.

Primele trei capitole insumează partea teoretică care urmează a fi implementată în cea de-a doua parte a lucrării de față.

Capitolele 4 până la 7 reprezintă analiza propriu-zisă în cadrul acestui demers științific și constau în sublinierea aspectelor relevate de aplicarea metodologiei de cercetare asupra operelor literare selectate. Deși analiza se axează pe dimensiunea tematica a operelor, s-a optat pentru o abordare cronologică, pentru a înlesni o mai bună vedere de ansamblu a acestei problematice.

Capitolul al patrulea debutează cu analiza realităților din timpul celui de-al doilea război mondial așa cum înțelege Joachim Wittstock să le ilustreze în romanul său *Ascheregen*. Aici nu sunt evidențiate doar tablourile istorice ci și aspectele ce țin de caracterul intercultural al operei menționate. Analiza acestui roman relevă prin urmare o importanță duală, atât în ceea ce privește reflectarea realităților istorice din anii războiului, concentrate mai ales în jurul conflictului de generații între tinerii și bășanii sași, cât și una referitoare la relațiile interculturale, tipice spațiului transilvănean.

În continuare s-a realizat o dublă perspectivă relativ paralelă, în legătură cu tema deportării germanilor din România în Uniunea Sovietică la sfârșitul războiului mondial, în ianuarie 1945. Herta Müller optează pentru descrierea destinului unui tânăr, Leopold Auberg, deportat la 17 ani în URSS și efectele pe care le aduce cu sine această experiență traumatică în romanul *Atemschuakel*. Joachim Wittstock, prin romanul său *Bestätigt und besiegelt*, își fixează atenția pe aspectele legate de viața celor cruțați de acest destin, dar pentru care dispariția

temporară sau definitivă a celor dragi, ca urmare a deportării, reprezintă o cezură în existența lor cotidiană. De ambele părți sunt ilustrate imagini ale disperării și ale lipsei de orienări în noul context.

Cei trimiși în lagărele de muncă din URSS se luptă pentru supraviețuire, renunțând treptat la orice manifestare a individualității umane și deci la propria lor identitate, atitudini cauzate de condițiile vitrege de viață, la care sunt obligați să se adapteze. Herta Müller înțelege să fructifice într-un mod absolut autentic mărturiile scriitorului Oskar Pastior, a cărui destin este ilustrat de protagonistul romanului *Atemschaukel*.

În acest timp, cei rămași acasă asistă neputincioși la procesul de disoluție a comunității germane, așa cum a fost el perceput de notarul orașului Cislădie, Thomas Böhm. Romancierul Joachim Wittstock apelează din nou la surse documentare pentru a se inspira, dar totodată și pentru a releva într-o manieră realistă drama trăită de minoritatea germană din România în timpul instaurării regimului totalitar comunist. Romanul *Bestätigt und besiegelt* este în acest sens o ilustrare cu valențe istorice a trecutului dar și o conturare autentică a procesului de disoluție identitară a imaginii de sine și a alterității pe care îl parcurg sașii transilvăneni după 1945.

Următoarele două capitole sunt dedicate romanelor celor doi scriitori care au ca tematică centrală perioada comunistă, de la consolidarea puterii la mijlocul anilor 1950 până la colapsul sistemului în 1989. Capitolul 5 tratează pentru început romanul autorului transilvănean, care descrie anii studenției petrecuți la Cluj-Napoca în perioada 1956-1961. Joachim Wittstock prezintă în ansamblu atmosfera anilor de studiu, determinată de faptele represive comise de o putere infiltrată pe toate palierele existenței și modul în care indivizii, fie tineri studenți sau cadre universitare, reușesc să se adapteze noilor realități. Romanul *Die uns angebotene Welt* dincolo de valoarea sa literară reprezintă o mărturie a modului în care un om a perceput evenimente istorice, pe care le descrie la o distanță destul de mare de timp.

În cazul Hertei Müller, modul de ilustrare a vieții cotidiene în era comunistă capătă o cu totul altă conotație având în vedere că autoarea elaborează romanele

cu această tematică la scurt timp după ce emigrează din România. Impresiile sunt proaspete iar experiențele traumatice încă vii în conștientul laureatei Nobel pentru literatură. Această stare de fapt influențează nemijlocit stilul incisiv al Hertei Müller în legătură cu ilustrarea regimului comunist în operele sale.

Romanul *Der Fuchs war damals schon der Jäger* portrează o figură terorizată de *Securitate* în diferite moduri și selectate pentru a asigura transformarea personajului central întrun subiect obedient, în cadrul societății românești înainte de decembrie 1989. Urmărirea, anchetarea, amenințarea și trădarea reprezintă motivele cele mai des întâlnite în cadrul acestei tematici, abordate de Herta Müller în cele trei romane scrise în anii 1990. Nu se poate vorbi însă de o cantonare tematică, întrucât scriitoarea ilustrează ororile totalitarismului la nivele diferite de percepție. În cazul romanului menționat, protagonistă experimentează traumele dictaturii, pricinuite de abuzurile aparatului represiv la nivel conștient și în paralel cu alte figuri secundare ale romanului.

În capitolul al șaselea sunt analizate doar romanele mülleriene *Herztier* și *Heute wäre ich mir lieber nicht begegnet*, accentul deplasându-se spre perechea conceptuală colectiv-individual. Dacă în *Herztier* este abordată tematic confruntarea dintre sistemul represiv și un grup de prieteni, în celălalt roman menționat este ilustrată dimensiunea terorii psihice, pricinuite de anchetarea insistentă a unei protagoniste aparent periculoase pentru regim, dar care în realitate nu poate amenința sistemul, întrucât este redusă la starea de individ înfricoșat și incapabil de a recurge la fapte menite să destabilizeze ordinea socială din acea epocă.

Cititorul se poate aștepta la un alt destin în cazul primului roman abordat în acest capitol, deoarece aparenta coeziune de grup lasă impresia unei structuri sociale menite să lupte mult mai eficient împotriva abuzului regimului, decât indivizii singuri. Metodele eficiente de disimulare a ostilității față de sistem sunt contracarate de către unele și mai eficiente din partea susținătorilor regimului, întruchipate de ofițerii de *Securitate*.

Ultimul capitol al părții analitice se ocupă de ilustrarea tematicii emigrării și a efectelor acestei decizii asupra indivizilor. În acest sens sunt analizate două

volume de povestiri ale Hertei Müller, dintre care *Der Mensch ist ein großer Fasan auf der Welt* a fost scris cu puțin timp înainte plecării autoarei din România, în timp ce *Reisende auf einem Bein* reprezintă singura operă elaborată în RFG a cărei acțiune se desfășoară în țara gazdă și în care scriitoarea ilustrează incapacitatea protagonistei de a se adapta noului mediu social.

În primul volum menționat sunt evidențiate realitățile satului bănățeano-șvăbesc, dominate de manifestările abuzive ale autorităților locale, care speră să beneficieze de foloase necuvenite de pe urma dorinței disperate a multor germani de a părăsi țara aflată sub regimul comunist. Mita și șanatul sexual sunt detaliate la un nivel al grotescului ireal, în timp ce identitatea indivizilor supuși acestor abuzuri se dezintegrează pe fondul stării psihologice dominate de resemnare și a unei lipse de viziune într-o comunitate umană dezolantă.

Ultima operă inclusă în acest demers științific este *Reisende auf einem Bein*. Aici scriitoarea concepe un tablou al deznădejdiei cauzate de lipsa capacității personajului central, Irene, de a se adapta unui nou mediu social. Trauma experimentată în România dictatorială o împiedică să vadă dincolo de îngradirile de ordin material și spiritual create de represiunea totalitară. Prin urmare nici în cadrul unei societăți aparent deschise, protagonistă nu se poate debarasa de experiențele trecutului, astfel încât să fie capabilă de un nou început.

Capitolul 8 încheie teza de față cu precizări finale legate de rezultatul cercetării literaturii de expresie germană din România. Sunt evidențiate încă o dată cadrul teoretic și metodele de cercetare în vederea stabilirii eficienței aplicării acestora în demersul științific prezent, dar și posibilitatea de a utiliza acest cadru și în cercetări viitoare.

Preocupările științifice în acest domeniu de cercetare au relevat nevoia unei abordări interdisciplinare ale analizei literaturii germanilor din România. În acest sens se constată că evidențierea fațetelor acestei expresii culturale nu se poate realiza la un nivel complex decât în cadrul unor proiecte multi- și transdisciplinare.

Această teză de doctorat reprezintă prin aplicarea modelului teoretic preluat și adaptat o noutate în cercetarea literaturii de expresie germană din România. De

asemenea sperăm ca prin această contribuție, literatura de expresie germană să dobândească un grad mai înalt de vizibilitate în rândul cititorilor dar și al altor cercetători. Totodată se dorește a fi un imbold pentru autor de a aprofunda problematica într-o manieră transdisciplinară și de a cauta noi perspective de analiza ale acestei literaturi valoroase, nu doar pentru expresia multiculturală a societății românești, dar și pentru literatura germană universală.

Cuvinte cheie:

literatură de expresie germană din România, Herta Müller, Joachim Wittstock, istorie, identitate, beletristica, istorie socială, cultural studies, interculturalitate, schema AGIL, al doilea război mondial, epoca bostbelică, deportare, comunism, emigrare

Curpinsul tezei:

Curpins 5

Mulțumiri 8

Prefață 10

- 1. Capitol introductiv pg. 14**
  - 1.1 Domeniu de cercetare pg. 14
  - 1.2 Stadiul cercetărilor pg. 18
  - 1.3 Definiția termenilor pg. 22
  - 1.4 Metodica științifică pg. 29
- 2. Aspecte ale reprezentării istoriei în literatură pg. 35**
  - 2.1 Relația Istorie – Literatură. Caracteristici teoretice pg. 35
  - 2.2 Modalitățile redării istoriei în beletristică pg. 41
  - 2.3 Limitele ilustrării istoriei în literatură pg. 51
  - 2.4 Analiza reprezentării istoriei în literatura de expresie germană din România. Aspecte metodologice pg. 53
  - 2.5 Concluzii pg. 57
- 3. Identitatea și structurile sale pg. 59**
  - 3.1 Literatura și identitatea – o perspectivă antropologică a unei relații milenare pg. 60
  - 3.2 Literatura ca mijlocitoare a construcției identitare pg. 64
  - 3.3 Dimensiunea creativ-identitară a literaturii pg. 68
  - 3.4 Poziționarea autorului în relația cu propria operă pg. 70
  - 3.5 Structurile identitare ale sașilor transilvăneni și ale șvabilor bănățeni pg. 73
    - 3.5.1 De la începuturi până în 1945 pg. 73
    - 3.5.2 În epoca comunistă (1945 - 1990) pg. 76

- 3.5.3 În perioada după 1990 pg. 79
- 3.6 Rolul literaturii de expresie germană în construcția identitară a germanilor din România între 1945 și 1990 pg. 80
  - 3.6.1 Perspectiva socio-politică pg. 80
  - 3.6.2 Dimensiunea artistică pg. 83
- 3.7 Concluzii pg. 85
- 4. Al doilea război mondial și destinul germanilor din România în epoca postbelică – *Ascheregen, Atemschaukel și Bestätigt und besiegelt* pg. 87**
  - 4.1 Importanța mărturiilor orale pentru romancier pg. 88
  - 4.2 Efectele celui de-al doilea război mondial asupra generației tinere – legitimitatea beletristicii de a ilustra evoluțiile istorice pg. 91
  - 4.3 Destine în cadrul societății din România în timpul războiului pg. 92
    - 4.3.1 Riscurile de pe front. Evenimentele războiului și pericolele acestuia pg. 92
    - 4.3.2 Destinele unei generații tinere pg.96
  - 4.4 Aspecte ale interculturalității în romanul *Ascheregen* pg. 101
    - 4.4.1 Termenul de interculturalitate în spațiul carpatic pg. 102
    - 4.4.2 Aspecte interculturale în roman pg. 107
  - 4.5 Deportarea germanilor din România în Uniunea Sovietică și consecințele sale tragic pg. 124
    - 4.5.1 Condițiile grele de viața ca factori ai pierderii umanității și a propriei identități pg. 124
    - 4.5.2 Perspective de viață alterate ca urmare a contextelor ostile pg. 130
  - 4.6 Destinul celor rămași acasă pg. 132
    - 4.6.1 Persecuția și discriminarea drept pedepse colective pentru participarea la crimele naziste pg. 133
    - 4.6.2 Confiscarea proprietății și a drepturilor de către regimul instaurat. Abuzul de putere în vederea izolării unei minorități pg. 138
  - 4.7 Concluzii pg. 142
- 5. România după cel de-al doilea război mondial – Comunism și discriminare – Romanul *Die uns angebotene Welt* de J. Wittstock și *Der Fuchs war damals schon der Jäger* de H. Müller pg. 145**
  - 5.1 Scriitura autobiografică la scurt timp de la experimentarea traumei pg. 146
  - 5.2 Amintirea și evaluarea unei perioade de timp îndepărtate – *Die uns angebotene Welt* pg. 148
    - 5.2.1 Viața de student și greșeala de a gândi independent pg. 150
    - 5.2.2 Problematika suicidului ca ultimă soluție într-o situație disperată pg. 153
  - 5.3 Persecutarea sistematică a opozițivilor politici ca justificare a Securității pentru teroarea psihică – *Der Fuchs war damals schon der Jäger* pg. 156
    - 5.3.1 Perchezițiile și lăsarea de urme drept semne ale omniprezenței ofițerilor de Securitate pg. 157

- 5.3.2 Amenințări și tortură ca metode de intimidare pg. 161
- 5.3.3 Șicane la locul de muncă – o soluție de înlăturare a atitudinilor indezirabile pg. 163
- 5.4 Concluzii pg. 165
- 6. Persecuție, Amenințare și teroare în România lui Ceaușescu – Romanele Hertei Müller**
***Herztier und Heute wäre ich mir lieber nicht begegnet* pg. 167**
  - 6.1 Persecutarea studenților în regimul Ceaușescu – *Herztier* pg. 167
    - 6.1.1 Urmărirea viitorilor intelectuali ca mijloc de control al sistemului pg. 167
    - 6.1.2 Suicidul ca mascare a execuțiilor politice pg. 169
  - 6.2 Statul autoritar și metodele sale de control ale opozanților, prin limitări de ordin psihic și fizic – *Heute wäre ich mir lieber nicht begegnet* pg. 171
    - 6.2.1 Interogatoriul – o formulare diplomatică a aplicării torturii psihice pg. 172
    - 6.2.2 Urmările interogărilor sistematice pentru victime – amintirea deznădăjduită a trecutului și proiectarea sumbră a viitorului pg. 174
  - 6.3 Concluzii pg. 176
- 7. Alienarea și pierderea identității prin emigrare – *Der Mensch ist ein großer Fasan auf der Welt* și *Reisende auf einem Bein* de Herta Müller pg. 178**
  - 7.1 Atmosfera escatologică din satul bănățeano-șvăbesc - *Der Mensch ist ein großer Fasan auf der Welt* pg. 178
    - 7.1.1 Corupția și abuzul de putere ale autorităților locale și efectele acestora asupra populației rurale – mituirea multilaterală ca obicei social pg. 178
    - 7.1.2 De la perspectiva grotescă a săteanului asupra lumii până la viziunea naiva a emigrantului – dezagregarea conștiinței ca urmare a pierderii identității pg. 181
  - 7.2 Habitate noi și imposibilitatea de a se regăsi ca persoană – *Reisende auf einem Bein* pg. 183
    - 7.2.1 Incapacitatea imigrantului de a percepe țara gazdă ca o nouă șansa de viață ca urmare a lipsei orientării și a adaptării pg. 183
    - 7.2.2 Decăderea individului în societatea solitarilor – autoidentificarea deficitară și alienarea accentuată într-o lume străină pg. 184
  - 7.3 Concluzii pg. 186
- 8. Considerații finale pg. 188**
  - 8.1 Teorie și metodica pg. 188
  - 8.2 Analiză și rezultate pg. 191
- Bibliografie pg. 196